

Прегледни рад

УДК 392.71/.72(497.11)

ГЕМ 74/2 (2010), 9–16

Ирена Филеки

ГОСТОПРИМСТВО И ПОЗДРАВЉАЊЕ У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ

Апстракт. Као видови друштвеног живота гостопримство и поздрављање представљени су на основу података прикупљених на терену у Пироту и околини приликом боравка од 2000. до 2005. године. Представљене су најважније карактеристике гостопримства када су у питању породичне и сеоске прославе, годишњи празници и свакодневна појединачна дружења. Поздрављање обухвата свакодневне начине поздрављања у прошлости и данас.

Ови подаци, делимично фрагментарни, сакупљени су као покушај да се покажу најважније карактеристике гостопримства и поздрављања овог краја а тек упоређивање са другим крајевима и посебно усредсређивање на сваку од ових тема омогућило би доношење конкретнијих закључака. Овако може се указати да обе теме као уске манифестације друштвеног живота поседују специфичности од којих су неке задржане на неки начин до данас бар кроз сећање старијих житеља овог краја.

Кључне речи: поздрављање, гостопримство, посете приликом сеоских и породичних слава, посете приликом годишњих празника, свакодневне посете, свакодневни поздрави, Пирот, пиротски крај

Гостопримство и поздрављање, као облици друштвеног живота, нису посебно проучавани у монографским истраживањима различитих крајева Србије. Гостопримство као посебну тему, а највише његову верску компоненту, разматрали су многи аутори покушавајући да одгонетну смисао овог обичаја док поздрављању није обрађена посебна пажња научника. Кад су у питању етнолошка проучавања Пирота гостопримство и поздрављање истичани су као карактеристике менталитета људи овог подручја и сврставани су у друштвена правила, односно обичаје¹. Са специфичностима које су имале у

¹ Т. Г. Панајотовић, Адети – Живот и обичаји становништва пиротског краја, Пирот 1986, В. Стојанчевић, Етно-демографске карактеристике и друштвена обичајна традиција Пирота и

прошлости а које се помињу у етнолошким радовима о овој области и гостопримство и поздрављање живи су и данас у сећањима шездесетогодишњака али и млађих који су посредно упознали традицију свог краја.

Овој теми смо приступили као виду друштвеног живота методом непосредног разговора, осврћући се и на прошлост колико лично сећање испитаника сеже, али и на период од Другог светског рата до данашњих дана. Подаци су сакупљани у Пироту и селима у околини приликом три боравка у овом крају и то: 2000, 2001. и 2005. године. У гостопримство укључене су прославе сеоских, породичних слава, обичаји везани за рођење, крштење, свадбу и свакодневно дружење. Поздрављање обухвата свакодневне поздраве некад и данас.

Великих разлика између села и града нема кад су у питању теме које нас интересују. Та међусобна повезаност града и села и сличност када су друштвене теме у питању карактеристика је и околних области².

Гостопримство

Обичај гостопримства, како се то код неких аутора помиње, се посебно исказивао у породичним и сеоским празновањима на црквеним прославама – црквеним славама и сеоским славама, саборима, приликом породичне славе, свадбе, рођења и крштења³. Без обзира која је прилика у питању, да ли сеоска или породична слава или свадба, термин некада широко распрострањен који се још увек употребљава у неким селима је *на госје*, а значи одлазак на ова славља.

Прилика да се гостима укаже добродошлица указује се у светковинама које укључују цело село а међу њима најважније су сеоске славе, односно преславе. Свако село у пиротском крају имало је своју славу. У неким селима помињу и по две славе, али једна је била главна⁴. Сеоска слава је била значајан друштвени догађај али и верски празник. Кад је у питању њена друштвена улога домаћини – припадници сеоске заједнице примају бројне госте, обично рођаке и пријатеље из суседних насеља. У Станичењу преслављују, како кажу, три преславе: Свету Петку, Спасовдан и Седми јули или Свети Јован. Њих слави цело село и многима у кућу долазе бројни гости, родбина из околних села и града и како домаћица Даринка Крстић

пиротског краја у време ослобођења од Турака (1878–1890), Гласник Етнографског института САНУ књ. XXVII, Београд 1978.

² Г. Љубоја, Друштвени живот, Гласник Етнографског музеја 62, Београд 1998, 13.

³ В. Стојанчевић, *нав. дело*, 34.

⁴ В. М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, Српски етнографски зборник књ. XVI, Београд 1910, 150.

(1930) из Станичења описује: „По три дана спремујем, преслава ће, по три дана распремујем“. Гости се за сеоску славу не зову, знају кад је слава и сами долазе, како испитаници кажу. Може да дође ко хоће, преслава је сеоска слава, цело село слави а слава је кућна и позива се у кућу према речима Браниславке Ракић (1933) из Крупца. Али позивања је било и о томе говоре подаци да се за сеоске славе људи „позивају хлебом, званицом“ с правилом: „да дођеш, да ти дођем; да „зајмиш“, „да ти вратим“.⁵

Важни догађаји у животу човека као што су крштење детета, стрижба и свадба али и породичне светковине као што је породична слава били су прилике на које се звало на сличан начин. Како најчешће кажу на славу се звало с флашом ракије или вина, односно лично или посредно, односно, поруком. У Добром Долу према речима мештана, престало је да се зове на славу јер нема народа у селу, знају када се слави и дођу ти. Има података и да се није посебно звало, као што је то случај у Гостуши педесетих година XX века, када је у селу било много више становника него данас. Знало се коме је кад слава и иде се без позива. Обичај да се позива писаном поруком, *званицом* или *артишком* како је често називају Браниславка Ракић из Крупца објашњава: „Ја, кад сам дошла од мојих, нико није знао да напише *званицу* и ја напишем – Како сваке тако и ове године прославићемо Пресвету, изволите дођите нам на славу“. Писало се на обичном папиру из свеске. Лично је носила *званицу* с речима: „Изволте *званицу* да нам дођете у недељу на славу“. Испитаница из Пирота се сећа да је као дете позивала госте. „Неколико дана пре славе мама ме лепо дотера, у флашицу ракију ми да и каже ми да идеш тамо да их позовеш на ручак, да идеш тамо да их позовеш на вечеру. То је било пре педесете године“.

Породична слава је празник везан за кућу који поред верске има друштвену улогу која временом постаје значајнија⁶. Постоји мишљење да се међу празницима и слављима обележаваним у породици породична слава истиче као посебан вид установе гостопримства које се континуирано одвија за разлику од других празника⁷. То је дан кад породица прима госте на начин који је традицијом утврђен и разлика је према речима испитаника постојала између градског и сеоског облика прослављања у периоду пре Другог светског рата и у првим деценијама после. Обавезна вечера на дан славе на селу и у граду је била сведена на послуживање житом, колачима, пићем и кафом. Велики број гостију је долазио, како каже саговорница из Пирота, послуживали су их једном житом, кафом и три пута колачима и затим су одлазили у другу кућу на славу. Вечера за госте се организовала уочи славе, дан пре а и другог дана славе послужење је могло да буде богатије. Најстарији подаци говоре о томе да се слава на селу слави три дана. Почетак је навечерје, сутрадан се долази на ручак а тог дана увече је најважнији део славе. Следећи

⁵ В. М. Николић, *нав. дело*, 153.

⁶ Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991, 353.

⁷ Д. Бандић, *Царство земаљско и царство небеско*, Београд 2008.

дан прослављања, називају *патарџа* или *други дан* или *испращушка*⁸. У Дојкинцима гости почињу да долазе на дан славе од ручка до вечере а гости из других места остају и на ноћењу. Славски ручак у Дојкинцима почиње тако што најстарији гост благосиља домаћина и кућу желећи им свако добро⁹. Оно што је постојало као разлика између славе у селу и у граду данас се губи, па се гости зову на ручак, вечеру некад и сва три дана.

Што се тиче разлика у односу према гостима, неки кажу да разлике није било, да је неважно где ко седи па за то постоји и образложење: „Сви гости су важни, може да је важан у души, у срце, ако је ћерка или зет, сестра или брат, иначе сви су једнаки, пред свакога се једнако постави, сваки се једнако понуди, послужи“⁴. За неке испитанике кум је главни гост и седи у челу стола као и чланови најуже породице.

Крштење, стрижба и свадба представљају ритуале на које се позивало као и на славу с ракијом, вином а за свадбу се звало с буклијом у којој је вино или ракија и која је могла да буде украшена венцем од цвећа. Ова прослављања су били прилике када су се размењивали поклони и када су осим гостију и домаћини даривали госте. Осим већ уобичајених прослављања први рођендан постаје такође ритуал којем се обраћа већа пажња. Марија Мадих Илић (1971) из Пирота каже да су на први рођендан детету прошле године позивали дечијом позивницом коју су уручивали лично а неке госте су позивали телефоном. Било је много више гостију него што су планирали за други рођендан на који су позвали кумове и пријатеље на вечеру телефоном.

Кравај као и момачко, односно девојачко вече, очи венчања су део свадбених односно ритуала везаних за рођење. На њих се није позивало. Како испитаница из Крупца каже: „У селу једна жена родила и шесто дете Ако цениш ти људи ти однесеш кравај и на кравај које имаш то однесеш. Ја сам направила колачи на калуп, па погачу, па сам исхеклала оне мајице, попке с једну иглу, па сам си му дала двеста динара.“

Посете за важне празнике у току године биле су највише везане за Ускрс, углавном одређени дан, када су се посећивали кум и најближа родбина. На Ускрс су кћерке код родитеља носиле колач и фарбана јаја, сваком по једно јаје. Другог дана, у понедељак, уобичајена је била посета куму. Носе фарбана јаја и колачиће са јајетом на врху, односно, погачу-ћурек. Прве године после удаје кћерка иде код мајке за Ускрс и понесе непаран број поклона, свакоме по нешто (најчешће чарапе). Код кума се носи прве године дар, свакоме по нешто у њиховој породици (чарапе или кошуљу или ткани јастук). Милена Ђорђевић (1937) из Пирота описује Ускрс и детаље ових обичаја у послератном периоду, тачније педесетих година 20. века: „Ми смо код кума носили фарбана јаја на први дан Ускрса, пре подне, ћурек мама стави у бошчу која је чувана само за то, фина, везена била. Они нас послуже колачима

⁸ В. М. Николић, *нав. дело*, 125.

⁹ М. П. Петровић, Дојкинци, Београд 1997, 239.

и дају нам паре. Једино памтим да нам је кум давао паре, нити бака нити дека“.

Једна од уобичајених посета била је и за Покладе, и у селу и у граду, на различит начин. У селу, на пример у Дојкинцима, ишло се код кума увече и носила се ракија. Даје му се да попије и онда му се каже: „Прости куме“, а он каже: „Да је просто и ти прости“. Сличан обичај постојао је у Пироту; одлазило се код кума који је венчао или крстио „да се тражи опроштај.“ Саговорница се сећа да су се као поклон носиле наранџе а дају се „да би се опростило ако је нешто грешно било у току године“.

Осим гостопримства везаног за ритуалну праксу важна су и појединачна, свакодневна дружења комшија, пријатеља, рођака. За овакве контакте у селима ближим Пироту употребљава се израз *по мале* који подразумева одлазак на кафу, кратке посете. Обичај кувања и пијења кафе као и сам термин *по мале* је скорије прихваћен. „Први пут кад сам чула за кафу имала сам двадесет пет године, стрина ми дошла из Нови Сад, њен муж је војно лице па ми каже како се иде на кафу, како се прави кафа. То нисмо радили да пијемо кафу, само за славу“, каже Јаворка Цветковић (1941) из Церове.

Израз *по село* се раније употребљавао за свакодневна дружења и посете. „Као кад би данас кад ујутру жена устане, заврши јутарње послове, скува ручак и каже, идем код комшику мало, узмем ручне радове да седим, то ми у село кад смо живели кажемо идемо *по село*, а не у комшилук, као што би данас рекли“, како каже Милица Јовановић (1936) из Гостуше која данас живи у Пироту.

Уобичајено време за посете у току дана не постоји. У посету се одлази кад се заврши посао како кажу. „Док нисмо имали телефон нисмо се најављивали. Сад се јавимо телефоном пре него што дођемо“, каже нам саговорница из Церове.

Свакодневна појединачна дружења којима су успостављани добри односи и пријатељства која су подразумевала и указивање било какве врсте помоћи у граду су значила успостављање веза и с припадницима различитих народа који су живели у Пироту. Помињу се добри међуетнички односи старих Пироћанаца с Турцима и Јеврејима у даљој прошлости¹⁰ а у Другом светском рату добијају потврду у делима захваљујући којима су животи десетине Јевреја били спашени. У селу Блато указали су нам на, по њима случај гостопримства, које је породица њихове суграђанке Босиљке Ранчић (1922), (становница Блата је од 1990) указала једној јеврејској породици у ратним годинама у Пироту. У питању је породица Конфино – Марко (родом из Пирота) и Матилда с кћеркама Рахел-Бојаном и Рут. По плану за изгон Јевреја из Македоније, Тракије и Пирота донесена је наредба да Јевреји из Пирота буду ухапшени 12. марта 1943.¹¹ Марко Конфино је успео да завара полицију приликом хапшења и побегне с кћеркама код комшија – родитеља

¹⁰ В. М. Николић, Стари Пирот, Пирот 1974, 52; В. Стојанчевић, *нав. дело*, 33.

¹¹ Ж. Лебл, Јевреји у Пироту, Привредни преглед, Београд 1990, 46, 47.

Босиљке Ранчић. Они су их примили, дали им одећу, храну и сместили их на таван плевње. Заједно са судијом Хаимом Абраванелом они успевају да преко Софије, Скопља, пређу у Италију а из Италије у Хаифу. За дело које је учинила Босиљка Ранчић је заједно с братом Драгољубом Костићем и родитељима проглашена за праведника 1997. у Израелу¹². Још један пример гостопримства из тог периода наводи Леон Сид (чиновник осигуравајућег друштва из Београда који се са супругом и децом вратио јуна 1941. из Београда у родни Пирот) у свом извештају генералном конзулу Краљевине Југославије у Јерусалиму да су скоро сви српски становници Пирота знали да се он са супругом крије у Пироту. Помиње Божидара Здравковића којем изражава захвалност јер их је крио све време у Пироту и унутрашњости Бугарске док су бежали испред потера Гестапоа. Здравковић га је снабдевао свим средствима потребним за живот и најревносније се старао о њима до дана кад су прешли границу Турске¹³. Највероватнија претпоставка је да је оваквих случајева било још али и ови допуњавају слику о указивању помоћи, гостопримства и отварања дома за људе у невољи.

Шта гост и његова посета значи за појединца, значајно је, уопште узевши, а не само кад је реч о овој теми. Примање гостију и посећивање значи да је све у реду и представља поштовање, мишљење је саговорника из Доброг Дола. Број гостију је такође важан о чему говоре речи испитанице пореклом из Гостуше која живи у Пироту: „Пример кад су горе код нас (у Гостуши) биле славе и у коју кућу дођу највише гости тај домаћин је најдобар, најгазда, као виђен човек. Код њега дође и род и нерод. И Цигани кад су ишли у прошњу дођу у те богате куће јер знају да ће он највише да их дарива“. Друга испитаница из Пирота сећа се детињства и услова које је било потребно испунити да би гости долазили у кућу. Кућа и двориште су морали да буду уређени, чисти а домаћини сређени, очешљани, уредно обучени.

Однос према госту најбоље илуструју два мишљења; једна саговорница каже: „Како би рекли у моју Гостушу и Циганин и Бугарин да дође сваки се дарива и послужи, нико се не враћа“. Сличан став смо чули у Пироту да су његови становници били врло гостољубиви и да ако непознат гост дође прима се у кућу, понуди се храном, преноћиштем. Саговорница се сећа речи њене баке: „Кад ти дође човек у кућу, отвори срце и прими га и понуди оно што имаш па макар сув хлеб био“. Она мисли да је то остало до данас.

¹² Податак који смо сазнали од Босиљке Ранчић налази се и на интернет адреси: <http://www.makabijada.com/pravednici/pravednici.htm>

¹³ Леон Сид је предао 7. марта 1944. експозе под насловом „Поступак окупаторских, бугарских, цивилних и војних власти у Пироту и округу пиротском“ генералном конзулу Краљевине Југославије у Јерусалиму чији највећи део наводи Ж. Лебл, *нав. дело*, 58–63.

Поздрављање

Традиционално поздрављање које у Пироту и околини има своје карактеристичности задржало се врло јасно у сећању становника овог краја, нарочито оних рођених пре Другог светског рата, али и млађих који су се с њим највероватније посредно упознавали. Врло детаљно се ови поздравци наводе у литератури а уочава се донекле и разлика у врстама поздрава. Постоје поздравци којима се пита за здравље, дневни поздравци, поздравци у различитим ситуацијама као нпр. при сретању, престизању, одласку¹⁴. Наводе се и поздравци уобичајени у време годишњих празника – Ускрса, Божића и других иако су заједнички за целу Србију и опште познати.

Већина старијих казивача најчешће се сећа поздрава – *Помоз Бог* и одговора – *Бог ти помагал*. Данило Ђорђевић (1945) из села Добри До помиње да као мали није знао да одговори на помоз бог па је говорио добро јутро.

Милица Јовановић из Пирота, рођена и живела у селу Гостуши до 1957. године, се сећа да док је живела у селу није се говорило добар дан, него добро јутро и добро вече, а уместо добар дан постојало је неколико варијанти поздрава у зависности да ли је у питању жена или мушкарац и ко кога поздравља. „Жене кажу: *помагај бог*, жена којој се то каже одговара: *дал ти бог*. Ако мужу кажем: *помагај бог* он одговара: *бог ти помогао*“. Према речима Љубисава Данковића (1919) из Костура мушкарац жену поздравља са: *помози Бог*; а одговор је: *дал ти Бог* или *Бог ти дал (добро)*. И на добро јутро и на добро вече се одговарало са *дал ти бог* и *бог ти помогао*.

При сретању се говорило: *добра срећа*. Мушкарац одговара: *бог ти помогао* а жена: *дал ти бог*. Ако стигнеш човека кажеш: *добра стижа*. Опет муж одговара: *бог ти помогао* а жена одговара *дал ти бог*. Кад се одлазило, раније се говорило *збогом*. Онај ко иде каже: *ајде остани* или *останете си збогом*. Други одговара: *ајде у здравље сретан ти пут*. Све ове врсте поздрава се више не користе и како каже Милица Јовановић: „Сад је *добар дан, добро, јутро* и *добро вече*. Нико не каже (старе поздраве)“.

Неки од саговорника сматрају да се раније није љубило у образ и у уста или да се љубило једанпут, можда двапут а не трипут. „Док сам ја живела у село само су се љубиле руке, у образ се није љубило и у уста. Док сад у село никога не љубиш у руку, са свакога се поздравиш и пољубиш се нормално један, други образ и трећи у уста“. На питање зашто се љуби три пута, казивачи одговарају да не знају или да је то зато што је трећи пут срећан или да је то поздрав карактеристичан за Србе док се католици љубе два пута. „Разлика између љубљења у уста и у образ је у томе што се у уста љуби са род: брат, девер, јетрва“, каже Надежда Ранчић (1939) из Присјана.

И за остале гестове везане за поздрављање постоје правила по којима се обављају па се руковање обавља целом шаком, устаје се кад се поздравља

¹⁴ В. М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, 407–409.

и тиме се изражава поштовање. Ружица Панић (1948) из Понора се сећа: „Док ми је била жива свекрва, кад год види кума дигне се и стане на ноге, док он не прође па тек онда седне“. Многи старији испитаници се сећају да у време док су били ученици морали су кад сретну старијег да скину капу. Учители и попови који су предавали веронауку су их на то подсећали. Устајање као указивање поштовања и данас код многих представља део уобичајеног поздрављања. Нажалост, велике разноврсности и у гестовима али и вербалном поздрављању данас нема много па се све своди на свуда уобичајене поздраве.

Ови подаци, делимично фрагментарни што се обе теме тиче, сакупљени су као покушај да се покажу најважније карактеристике гостопримства и поздрављања овог краја. Упоредивање с другим крајевима и посебно усредсређивање на сваку од ових тема омогућило би доношење конкретнијих закључака. Овако може се указати да обе теме као уске манифестације друштвеног живота поседују специфичности од којих су неке задржане на неки начин до данас бар кроз сећање старијих житеља овог краја.

Irena Fileki

HOSPITALITY AND GREETINGS IN THE PIROT REGION

Summary

We approached this subject as an aspect of social life using the method of immediate conversation, looking back to the past as far as personal memories of examinees go, as well as the period from World War Two to the present.

The chance to welcome guests is given at festivities such as patron saints' days of villages and families. Visits on the occasion of important holidays during the year were mostly related to Easter when visits were paid to the closest friends and family. In addition to hospitality tied to the ritual practice, individual, daily contacts with neighbors, friends and cousins were also important. Individual daily contacts when good relations and friendships were established in the town also meant establishment of relations with members of various peoples living in Pirot. Good inter-ethnic relations of old Pirot citizens with the Turks and Jews formed earlier in the past were confirmed during World War Two by acts thanks to which the lives of tens of Jews were saved.

Traditional greetings with their specifics of the Pirot region were preserved very clearly in the memory of this region's inhabitants, particularly of those born before World War Two, but also of the younger generations to whom they were most probably introduced indirectly.

These records, partially fragmentary as far as both subjects are concerned, were gathered as an attempt to show the most important characteristics of hospitality and greetings specific to this region. It can be stated that both subjects, as narrow manifestations of the social life, have specifics some of which were preserved in some way until today, at least in the memory of older inhabitants of this region.